

УДК: 343.221

Пашинський Володимир Йосипович
*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри військового права
та правоохоронної діяльності
Національний університет оборони
України;
ORCID: 0000-0001-7349-2227*

Ступак Дмитро Борисович
*доктор філософії у галузі знань
“Право”
доцент кафедри військового права та
правоохоронної діяльності
Національного університету оборони
України;
ORCID: 0000-0002-6514-5345*

ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ БОЙОВОГО ІМУНІТЕТУ: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

Анотація. У статті досліджено правову природу, зміст та проблематику становлення інституту бойового імунітету в Україні. Зазначено, що формування цього інституту є особливо актуальним в умовах триваючої збройної агресії проти України, коли питання правового захисту військовослужбовців набуває першочергового значення. Досліджено досвід впровадження цього правового інституту та обґрунтовано, що бойовий імунітет є важливим елементом правового захисту військовослужбовців, спрямованим на гарантування законності прийняття оперативних рішень у бойовій обстановці без ризику безпідставного, зокрема кримінального, переслідування. Наголошується, що відсутність чітких правових механізмів реалізації бойового імунітету може призвести до зловживань або, навпаки, до надмірного обмеження прав військових.

У роботі проведено аналіз законодавчих змін, зокрема доповнення Кримінального кодексу України статтею 43-1 та внесення відповідних положень до Закону України “Про оборону України”. Встановлено, що законодавцем не врегульоване питання застосування бойового імунітету у сфері адміністративної та матеріальної відповідальності

військовослужбовців, а відсутність судової практики свідчить про правову невизначеність і нефункціональність цього інституту в кримінально-правовому праві. Визначено основні колізії між положеннями законів, які по-різному трактують звільнення від відповідальності та виключення протиправності діяння. Окреслено проблеми невизначеності кола суб'єктів, на яких поширюється дія бойового імунітету. Проаналізовано поняття бойового імунітету в міжнародному праві та, в розрізі ратифікації Україною Римського статуту Міжнародного кримінального суду, акцентується увага на необхідності пришвидшення запровадження цього інституту в Україні. Додатково підкреслюється, що ефективне функціонування бойового імунітету потребує належної підготовки кадрів у сфері військового права та створення спеціалізованих органів правосуддя.

З огляду на встановлене, пропонується узгодити норми Кримінального кодексу України та Закону “Про оборону України” шляхом внесення відповідних змін. Також підкреслюється необхідність створення цілісної системи військової юстиції для кваліфікованої реалізації цього інституту на практиці.

Ключові слова: бойовий імунітет, бойова обстановка, кримінальна відповідальність.

Pashynskiy Volodymyr

*Doctor of Science in Law, Docent,
Professor of the Department of Military
Law and Law Enforcement
National University of Defense of
Ukraine*

Stupak Dmytro

*PhD Student of the Department of
Military Law and Law Enforcement
National University of Defense of
Ukraine*

THE LEGAL INSTITUTION OF COMBAT IMMUNITY: IMPLEMENTATION CHALLENGES AND SOLUTIONS

Abstract. The article examines the legal nature, content, and challenges of establishing the institution of combat immunity in Ukraine. It analyzes the experience of implementing this legal concept and substantiates that combat

immunity serves as an essential element of legal protection for military personnel, aimed at ensuring the lawfulness of operational decision-making in combat situations without the risk of unfounded, particularly criminal, prosecution. The study provides an analysis of legislative amendments, including the addition of Article 43-1 to the Criminal Code of Ukraine and the inclusion of relevant provisions in the Law of Ukraine “On the Defense of Ukraine.” It is established that the legislator has not regulated the application of combat immunity in the sphere of administrative and material liability of servicemen, and the absence of judicial practice indicates legal uncertainty and non-functionality of this institution within the framework of criminal law. The main legal conflicts between the provisions of the aforementioned laws, which differently interpret exemption from liability and the exclusion of unlawfulness of an act, are identified. The problem of the uncertainty of the range of subjects covered by combat immunity is outlined. The concept of combat immunity in international law is analyzed, and within the context of Ukraine’s ratification of the Rome Statute of the International Criminal Court, emphasis is placed on the need to accelerate the introduction of this institution in Ukraine. Based on the findings, it is proposed to harmonize the provisions of the Criminal Code of Ukraine and the Law “On the Defense of Ukraine” through appropriate amendments. The need to create a coherent system of military justice to ensure the qualified implementation of this legal institution in practice is also emphasized.

Keywords: combat immunity, combat environment, criminal liability.

Постановка проблеми

Сучасні виклики, пов’язані з відсіччю російської збройної агресії, актуалізували необхідність формування ефективних правових механізмів захисту військовослужбовців, які діють у бойовій обстановці. Одним із таких механізмів є інститут бойового імунітету, однак чинна законодавча конструкція цього інституту залишається недієздатною, що вимагає наукового дослідження порушеного питання з метою формування теоретичного підґрунтя для усунення правових колізій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематика бойового імунітету знайшла своє відображення у вітчизняній науці. Значний внесок у її розроблення здійснили М. Гюндуз [1], Ю. Шинкарьов, М. Корабель [4], О. Устінова і Л. Медвідь [5], Н. Орловської [6], А. Нерсеяна [7] та інші. Проте, до сьогодні недостатньо висвітленими аспектами залишається співвідношення національного регулювання бойового імунітету з нормами міжнародного гуманітарного права та юрисдикцією

Міжнародного кримінального суду, а також надання обґрунтованих практичних рекомендацій щодо удосконалення правового регулювання інституту бойового імунітету.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю адаптації національного законодавства до сучасних умов ведення війни, де військовослужбовці приймають рішення в динамічному середовищі в умовах ризику та інформаційної невизначеності. Бойовий імунітет покликаний забезпечити баланс між потребою у дотриманні принципів законності та захистом військових від юридичного переслідування за правомірні дії. Наукова новизна роботи полягає у аналізі еволюції правового інституту бойового імунітету в Україні, а також у пропозиціях щодо удосконалення статті положень Кримінального кодексу України та Закону України “Про оборону України”.

Мета статті

Метою статті є дослідження правової природи, змісту та проблем становлення інституту бойового імунітету в Україні, а також вироблення практичних пропозицій щодо вдосконалення його правового регулювання.

Основний матеріал статті

Інститут бойового імунітету є поширеним правовим явищем у розвинених країнах світу, оскільки в умовах бойової обстановки гарантії захисту військового командування від юридичної відповідальності за прийняті рішення, що призвели до негативних наслідків, виступають необхідною умовою [1].

Водночас, в Україні, незважаючи на початок російського вторгнення у 2014 році, це питання набуло актуальності лише в ході судового розгляду справи генерал-майора Віктора Назарова за вчинення злочину, передбаченого ч. 4 ст. 425 Кримінального кодексу України (недбале ставлення військової службової особи до служби, вчинене в бойовій обстановці, що призвело до тяжких наслідків), оскільки зазначений процес викликав бурхливу реакцію не лише військового співтовариства, а й іноземних політиків та експертів.

В ході численних дискусій, більшість науковців та військових експертів прийшли до висновку, що діяльність військовослужбовців, що пов’язана з відсіччю збройної агресії, апріорі не може розцінюватися суспільно небезпечною чи кримінально протиправною, а оцінка дій військовослужбовця повинна здійснюватися з урахуванням наявної (доступної) на момент ухвалення такого рішення інформації.

З метою започаткування інституту бойового імунітету в Україні, до національного законодавства було внесено низку змін [2]. Зокрема, в Законі України “Про оборону України” (далі - Закон) законодавцем визначено поняття “бойовий імунітет”, Кримінальний кодекс України (далі - Кодекс) доповнено статтею 43-1 “Виконання обов’язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України”, в частині третій статті 5 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України зобов’язали командира приймати рішення щодо необхідності притягнення до дисциплінарної відповідальності з урахуванням бойового імунітету, визначеного Законом України “Про оборону України” [3].

Однак статистика практичного їх застосування та проведений аналіз цих правових норм в науковому середовищі показав низку проблем.

Так, до основних недоліків цих законодавчих змін, в розрізі реалізації інституту бойового імунітету в кримінальному праві, науковці відносять наступні:

1. внесені зміни до Кодексу не включають поняття “Бойовий імунітет”, хоча намагаються реалізувати цей принцип в кримінальному законодавстві;

2. наявність неузгодженості між правовими нормами Кодексу та Закону. Кодекс виключає протиправність діянь, виключається взагалі можливість кваліфікувати такі діяння як злочин чи кримінальний проступок. Закон же звільняє осіб від відповідальності, зокрема кримінальної. Тобто особа встановленим порядком з початку повинна бути визнана винною у вчиненні правопорушення;

3. відсутнє чітке розуміння на яких суб’єктів розповсюджується такий “захист” від притягнення до юридичної відповідальності, зокрема кримінальної. Закон відносить до них визначене коло військовослужбовців, правоохоронців та цивільних осіб. Кодекс же, визначає, що кожна особа має право на захист Вітчизни (ч.2). З одного боку Кодекс розширює коло осіб до всіх громадян України, оскільки на них Конституцією покладено обов’язок її захисту, з іншого, залишає поза увагою іноземців та осіб без громадянства, що мають статус військовослужбовців. Навіть сама назва статті унеможливує її застосування до іноземців які уклали контракт на проходження військової служби в силах оборони/безпеки, оскільки з Україною у них виникає зовсім інших характер правового зв’язку.

До того ж, кримінальна відповідальність є відповідальністю індивідуальною і постає питання про доречність включення у визначення бойового імунітету “військового командування” та відокремлення цієї категорії від “військовослужбовців” [4,5,6,7,8].

Також слід зазначити, що на законодавчому рівні взагалі не вирішено та на теперішній час не порушено питання щодо застосування інституту бойового імунітету в ході розгляду питань про притягнення військовослужбовців до адміністративної та матеріальної відповідальності.

Недосконалість правового регулювання інституту бойового імунітету підтверджується майже відсутністю таких справ в Єдиному реєстрі судових рішень.

Огляд тієї незначної кількості судових справ, де сторони намагаються використати “бойовий імунітет” як умову не притягнення до кримінальної відповідальності, також вказує на неоднозначну практику застосування цих правових конструкцій, що є підтвердженням їх недосконалості.

Так, до прикладу, Жовтневий районний суд м. Дніпропетровська у справі № 183/6929/22 зазначив, що військовослужбовець, перебуваючи в умовах бойового імунітету правомірно застосував зброю коли виконував наказ про затримання своїх підлеглих, які вчинили кримінальне правопорушення (дезертирство), з метою припинення спроби заволодіти зарядженою зброєю, а також з метою збереження як свого життя, так і інших військовослужбовців. В той же час, стаття 43-1 Кодексу застосована не була, оскільки засудженим було перевищено межі крайньої необхідності.

По кримінальних справах, що розглядалися судами відносно цивільних осіб, клопотання захисту щодо застосування статті 43-1 відхилялися, у зв'язку з тим, що конкретні ситуації не відповідали обстановці відсічі та стримування агресії, не охоплювалися виправданим ризиком та бойовим імунітетом.

З огляду на “мертвість” таких правових конструкцій, з метою їх узгодження, групою народних депутатів до Верховної Ради України подано два законопроекти:

1. №13146 від 01.04.2025 р. «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо обставин, які виключають кримінальну відповідальність за діяння, та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану та ведення воєнних, бойових дій» [9];

2. №13149 від 03.04.2025 р. «Про внесення змін до Закону України «Про оборону України» щодо удосконалення правового регулювання бойового імунітету в умовах дії правового режиму воєнного стану та ведення воєнних, бойових дій» [10].

Зазначені законопроекти також стали предметом обговорень як в наукових колах так і серед юристів-практиків, зокрема в Національній асоціації адвокатів України, наслідком яких були висновки про недостатність

таких змін, та необхідності продовження пошуків впровадження дієвої правової конструкції запровадження інституту бойового імунітету.

Так, згідно з позицією Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на проект Закону України №13149 від 03.04.2025 р. «Про внесення змін до Закону України «Про оборону України», усі підстави притягнення та непритягнення особи до кримінальної відповідальності, у тому числі у разі виконання воєнних (бойових) завдань під час воєнного стану чи ліквідації збройного конфлікту в державі або в окремій місцевості держави, повинні бути визначені у Кримінальному кодексі України, а не в галузевому законодавстві, призначенням якого є унормування певних сфер суспільних відносин [11].

Також слід згадати, що в розрізі порушеної проблематики часто виникають питання наявності поняття бойового імунітету в міжнародному гуманітарному праві (далі - МГП), тим більше, з огляду на ратифікацію Україною Римського статуту Міжнародного Кримінального Суду.

Тут необхідно зазначити, що поняття бойового імунітету в міжнародному гуманітарному праві має інший зміст, і зводиться він лише до того, що військовослужбовець/комбатант, який бере участь у бойових діях з дотриманням норм МГП, не несе кримінальної чи цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану противнику чи його майну під час правомірного застосування сили. Застосування бойового імунітету в МГП так само полягає у виключенні протиправності в діяннях комбатантів в умовах збройного конфлікту, що унеможливорює їх притягнення до кримінальної відповідальності. Однак, це не забезпечує безкарність комбатантів, оскільки їх може бути притягнуто до відповідальності за вчинення серйозних порушень норм МГП.

Римський статут Міжнародного кримінального суду, встановлює юрисдикцію Міжнародного кримінального суду (далі - МКС) над найтяжчими міжнародними злочинами, які, по суті, є серйозними порушеннями міжнародного гуманітарного права, і не передбачає будь-яких імунітетів. З огляду на це, можна теоретично допустити та змоделювати ситуацію, в якій за національним законодавством військовослужбовець буде перебувати в умовах бойового імунітету і не підлягатиме кримінальній відповідальності, але за Римським Статутом його дії будуть кваліфікуватися як злочин.

Слід зазначити, що МКС здійснює кримінальне переслідування лише тоді, коли національне правосуддя країни не може або не бажає розглядати такі злочини. Окрім того, МКС має повноваження притягати до

відповідальності вище військово-політичне керівництво держав сторін збройного конфлікту та безпосередніх організаторів та виконавців злочинів.

Під час ратифікації Римського Статуту МКС Україна заявила, що протягом семи років після набрання ним чинності для України вона не визнає юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо злочинів, зазначених у статті 8 (Воєнні злочини) (з урахуванням поправок), коли, ймовірно, злочин було вчинено її громадянами” [12] . На нашу думку, зазначена “пауза” в застосуванні частини Римського статуту в Україні вказує про сформовану, в цілому, державну політику щодо створення умов для захисту військовослужбовців від кримінального переслідування з боку МКС та розгляду ймовірних злочинів скоєних громадянами України, зокрема військовослужбовцями, за цей час на національному рівні, що виключить в подальшому їх розгляд в МКС.

Отже, запровадження правового інституту бойового імунітету в умовах відбиття російської збройної агресії є позитивним, необхідним і своєчасним. В той же час, аналіз правових норм і практика застосування показує їх недосконалість. Огляд судових рішень у кримінальних справах свідчить про низьку активність застосовування бойового імунітету як обставину, що виключає кримінальну протиправність діяння, оскільки сторони судового процесу розуміють складність її застосування. Намагання законодавців усунути проблеми правового регулювання застосування бойового імунітету вказують на недостатнє ними розуміння сутності цього правового інструменту та відсутність єдиної концепції. Реалізація бойового імунітету в національному законодавстві в розрізі адміністративної та матеріальної відповідальності військовослужбовців досі не здійснена.

З метою вирішення проблем впровадження правового інституту бойового імунітету в кримінальне законодавство пропонується внесення наступних змін до діючого законодавства:

Статтю 43-1 викласти в наступній редакції:

“ Стаття 43-1. Бойовий імунітет

1. Не є кримінальним правопорушенням діяння (дія або бездіяльність), вчинене в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту та спрямоване на відсіч та стримування збройної агресії проти України, якщо це заподіяло шкоду життю або здоров'ю особи, яка здійснює таку агресію, або заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам, за відсутності ознак порушень законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

2. Право на захист суверенітету і територіальної цілісності України реалізується у порядку та формах, визначених Конституцією України та

законами України, незалежно від можливості уникнення зіткнення, заподіяння шкоди або звернення за допомогою до інших осіб чи органів державної влади, Збройних Сил України.

3. Особа не підлягає кримінальній відповідальності за застосування зброї (озброєння), бойових припасів або вибухових речовин проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України, та за пошкодження чи знищення у зв'язку з цим майна.

4. Не вважається виконанням обов'язку щодо захисту суверенітету і територіальної цілісності України діяння (дія або бездіяльність), спрямоване на відсіч та стримування збройної агресії проти України, яке явно не відповідає небезпечності агресії або обстановці відсічі та стримування, не було необхідним для досягнення значної суспільно корисної мети у конкретній ситуації та створило загрозу для життя інших людей або загрозу екологічної катастрофи чи настання інших надзвичайних подій більшого масштабу.”

Абзац 3 статті 1 Закону України “Про оборону України” викласти в наступній редакції:

“Бойовий імунітет — обставина, що виключає протиправність за діяння (дії чи бездіяльність), вчинені в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту та спрямовані на відсіч та стримування збройної агресії проти України військовослужбовцями, резервістами, військовозобов'язаними, добровольцями Сил територіальної оборони Збройних Сил України, працівниками правоохоронних органів, які відповідно до своїх повноважень беруть участь в обороні України, осіб, визначених Законом України "Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України", внаслідок якого заподіяно шкоду життю чи здоров'ю особі, яка здійснювала агресію, або іншим правоохоронюваним інтересам, за відсутності ознак порушення законів і звичаїв війни, передбачених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Висновки

З огляду на зазначене, вбачається за необхідне, з метою швидшого “запуску” інституту бойового імунітету в кримінальному праві, продовжити роботу щодо узгодження між собою обговорених норм Кодексу та Закону з залученням провідних науковців та юристів-практиків.

З практичної точки зору, з метою підвищення якості та ефективності реалізації цього правового інституту доцільно зауважити про необхідність формування цілісної системи військової юстиції, що забезпечить: уніфікацію

процедур розслідування кримінальних, адміністративних та дисциплінарних справ відносно військовослужбовців; кваліфікований розгляд кримінальних справ військовими судами враховуючи специфіку військової служби та умов її проходження; якісне представництво та захист військовослужбовців в судах.

Також, існує потреба в активізації роботи щодо імплементації бойового імунітету в інститути адміністративної та матеріальної відповідальності військовослужбовців.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Гюндуз М. Міжнародно-правове регулювання поняття бойового імунітету та його застосування в умовах збройного конфлікту в Україні. The Central Research institute of the Armed Forces of Ukraine. 2024. Vol. 2 No.4
2. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану. Закон України 15 березня 2022 р. № 2124-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2124-20#n5> (дата звернення: 15.10.2025)
3. Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 р. № 1932-ХІІ / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 07.09.2025)
4. Шинкарьов Ю. В. Щодо проблематики бойового імунітету в сучасному праві України / Ю.В. Шинкарьов, М.Г. Корабель // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «ПРАВО». – Харків, 2023. – Вип. 37. – С. 36-43.
5. Устінова О., Медвідь Л. Бойовий імунітет: зміни до законодавства України. Електронне наукове видання “Аналітично-порівняльне правознавство”. 2025. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/02/113.pdf> (дата звернення: 15.10.2025)
6. Орловська Н. Проблеми регламентації бойового імунітету в кримінальному праві України. 2025. URL: <https://zenodo.org/records/15559034> (дата звернення: 15.10.2025)
7. Нерсесян А. Бойовий імунітет - реальність чи фікція? *Україна та ЄС: адаптація кримінального та кримінального процесуального законодавства: матеріали круглого столу* (23 травня 2025 року) / Н.Р. Лащук, Л.П. Брич. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2025. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/9029/1/Україна%20та%20ЄС%20мат%20кругл%20столу.pdf> (дата звернення: 15.10.2025)

8. Бойовий імунітет як механізм правового захисту військових. Національна асоціація адвокатів України. 2025. URL: <https://unba.org.ua/events/3468-bojovij-> (дата звернення: 15.10.2025)
9. Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо обставин, які виключають кримінальну відповідальність за діяння, та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану та ведення воєнних, бойових дій» / Картка законопроекту №13146 від 01.04.2025 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56114> (дата звернення: 15.10.2025)
10. Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про оборону України» щодо удосконалення правового регулювання бойового імунітету в умовах дії правового режиму воєнного стану та ведення воєнних, бойових дій» / Картка законопроекту №13149 від 03.04.2025 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56121> (дата звернення: 15.10.2025)
11. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про оборону України» щодо удосконалення правового регулювання бойового імунітету в умовах дії правового режиму воєнного стану та ведення воєнних, бойових дій» від 03.04.2025 р. URL: <blob:https://itd.rada.gov.ua/bcee2578-9c30-460d-8b2f-9c7d6c00ef92> (дата звернення: 15.10.2025)
12. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього. Закон України від 21.08.2024 № 3909-IX. URL: <blob:https://itd.rada.gov.ua/bcee2578-9c30-460d-8b2f-9c7d6c00ef92> (дата звернення: 15.10.2025)

REFERENCES

1. Hyunduz, M. (2024). *International and legal regulation of the concept of combat immunity and its application in the context of armed conflict in Ukraine*. The Central Research Institute of the Armed Forces of Ukraine, 2(4).
2. Law of Ukraine No. 2124-IX of March 15, 2022, *On amendments to the Criminal Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the definition of circumstances excluding criminal unlawfulness of an act and ensuring combat immunity under martial law*. Retrieved October 15, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2124-20#n5>.
3. Law of Ukraine No. 1932-XII of December 6, 1991, *On the Defense of Ukraine*. Retrieved September 7, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.

4. Shynkarov, Y. V., & Korabel, M. H. (2023). On the issues of combat immunity in modern Ukrainian law. *Scientific Papers of H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University "Law"*, 37, 36–43.
5. Ustinova, O., & Medvid, L. (2025). *Combat immunity: Amendments to the legislation of Ukraine*. Analytical and Comparative Jurisprudence. Retrieved October 15, 2025, from <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/02/113.pdf>.
6. Orlovska, N. (2025). *Problems of regulation of combat immunity in the criminal law of Ukraine*. Retrieved October 15, 2025, from <https://zenodo.org/records/15559034>.
7. Nersesyan, A. (2025). *Combat immunity – reality or fiction?* In N. R. Lashchuk & L. P. Brych (Eds.), *Ukraine and the EU: Adaptation of criminal and criminal procedure legislation* (Round table materials, May 23, 2025). Lviv: Lviv State University of Internal Affairs. Retrieved October 15, 2025, from https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/9029/1/Ukraine_EU_round_table.pdf.
8. *Combat immunity as a mechanism of legal protection for the military*. (2025). National Association of Advocates of Ukraine. Retrieved October 15, 2025, from <https://unba.org.ua/events/3468-bojovij->.
9. Draft Law of Ukraine No. 13146 of April 1, 2025, *On amendments to the Criminal Code of Ukraine regarding circumstances excluding criminal liability for acts and ensuring combat immunity under martial law and during hostilities*. Retrieved October 15, 2025, from <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56114>.
10. Draft Law of Ukraine No. 13149 of April 3, 2025, *On amendments to the Law of Ukraine "On the Defense of Ukraine" to improve the legal regulation of combat immunity under martial law and during hostilities*. Retrieved October 15, 2025, from <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56121>.
11. *Conclusion on the Draft Law of Ukraine "On amendments to the Law of Ukraine 'On the Defense of Ukraine' to improve the legal regulation of combat immunity under martial law and during hostilities"* (April 3, 2025). Retrieved October 15, 2025, from <blob:https://itd.rada.gov.ua/bcee2578-9c30-460d-8b2f-9c7d6c00ef92>.
12. Law of Ukraine No. 3909-IX of August 21, 2024, *On the ratification of the Rome Statute of the International Criminal Court and its amendments*. Retrieved October 15, 2025, from <blob:https://itd.rada.gov.ua/bcee2578-9c30-460d-8b2f-9c7d6c00ef92>.